

ZEYDİYYE’NİN İMAMET GÖRÜŞÜ VE DİĞER BAZI MEZHEPLERLE İLİŞKİLERİ*

Hasan YAŞAROĞLU*

Özet

Zeydiyye, Hazreti Hüseyin’in torunu Zeyd b. Ali’ye istinat etmektedir. Zeyd b. Ali 122/740 yılında Emeviler’e karşı ayaklanmış ve ayaklanma sırasından hayatını kaybetmiştir. Zeyd’in ardından onun izini takip edenler mücadeleden vazgeçemediler. Uzun yıllar idealleri uğrunda mücadele ettiler. İdealleri merkezden uzakta da olsa müstakil bir devlet kurmaktı. Sonunda hedeflerine ulaştılar. Biri Taberistan’da diğeri Yemen’de olmak üzere iki ayrı müstakil devlet kurdular.

Zeydiyye, Şia’nın ana kollarından biridir. Çoğunlukla, bir diğeri ana kol olan İsmâaşeriyye’den farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Buna karşılık Mutezile ve Hanefiliğe yakın durmuştur. İtikadi konularda Mutezile’ye, ameli konularda ise Hanefiliğe tabi olmuştur. Bununla beraber az da olsa kendine has görüşleri de vardır. Zeydiliğin en önemli hususiyeti siyasal ağırlıklı bir karaktere sahip olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Zeydiyye, Zeyd b. Ali, İsmâaşeriyye, Siyasal Karakter, imamet, Mu’tezile, Hanefilik, Batnilik.

ZAİDİYYA OPİNİON OF IMAMATE AND ITS RELATIONS WITH OTHER SOME SECTS

Abstract

Zaidiyya rely on Zaid b. Ali the grandson of al-Husayn. Zaid b. Ali rebelled to Umayyads of the Caliphate in 122/740, during the rebellion he was mortally wounded. After the death of Zaid his loyalties have made efforts to the ideal of them years. Their ideals, albeit far from the center to establish an independent state. They reached the end goals. As someone in the Caspian Sea and the other in the Yemen were able to establish two separate independent state.

Zaidiyya is one of the main branches of Shia. They mostly have showed different approaches to the other branch Ithnaashariyya. On the other hand, they have stopped close to the Mu’tazila and the Hanafis. Zaidiyya comlied with Mu’tazila in the matters of Faith and comlied with Hanafis in the cases of worship. The most important characteristic of Zaidiyya is that a sectarian political weight.

Key Words: Zaidiyya, Zaid b. Ali, Ithnaashariyya, Political Character, imamate, Mu’tezile, Hanafism, Batiniyya.

---

* Bu Makale, Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı doktora tezinden hareketle kaleme alınmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hyasaroglu@gumushane.edu.tr.

Giriş

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da katledilmesinin ardından Kufe'de ortaya çıkan ve Ehl-i Beyt davasının propagandasını yapan ve Hz. Hüseyin'in öcünü almayı vadeden, Tevvabun ve Muhtar es-Sakafi gibi hareketlerin başarısız olmaları, Ehl-i Bayt taraftarlarının uzun süre geri plana çekilmelerine ve seslerini kısımlarına neden oldu. Yaklaşık yarım asır süren sessizliğin ardından ilk defa Ehl-i Beyt kaynaklı bir isyan meydana geldi. Emeviler'e karşı yürütülen bu isyanı bir Ehl-i Beyt mensubu olan Zeyd b. Ali sürüklüyordu. Hareket, imametini, Emeviler tarafından Ehl-i Beyt'in elinden gasp edildiği, bu yüzden ne pahasına olursa olsun bu hakkın geri alınması gerektiği inancına dayanıyordu.

Ayaklanma kararı alan Zeyd b. Ali, taraftarlarını bu yöne doğru sevk etmeye çalışırken, uzun zamandan beri mayalandığı anlaşılan bir ihtilaf konusu, tam isyanın başlayacağı sırada aniden gün yüzüne çıktı. Konu Şeyheyn (Hz. Ebu Bekir-Hz. Ömer)'in halifeliklerinin meşru olup olmaması meselesi idi. Zeyd'in bir kısım taraftarları bu konuda Zeyd'e tazyik de bulundular. Bunlar adı geçen halifelerin halifeliklerinin meşruiyetini tanımama ve onları gasıp ilan etme arzusunda idiler. Zira yürütülen hareket Emeviler'in gasıp olduğu tezine dayanıyordu. Onlara göre Emeviler gasıp ise Şeyheyn de gasıp olmalıydı. Bu durumda Zeyd'in tavrı önem arz ediyordu. Ya görüşlerini tasdik edip onları hareketin içinde tutacaktı, ya da kendi görüşlerinden taviz vermeyecekti. O ikinci yolu seçti. Hareketin bölünmesi pahasına onların görüşlerine katılmadı. İsteklerine olumlu yanıt vermedi. Bu yüzden hareket bölündü. Onlar da Zeyd'den ayrıldılar ve onun kardeşi Muhammed Bakır'ı imam olarak tanıyacıklarını ilan ettiler. O anda Muhammed hayatta olmadığından bu ayrılanlar- ki bundan dolayı kendilerine *Rafizî* dendi- onun oğlu Cafer-i Sadık'a tabi olmaya karar verdiler.

Aslında, Zeyd ile ondan ayrılan bu taraftarları arasındaki anlaşmazlık sadece isyan ile sınırlı değildi. Öncesi ve sonrası ile uzun tartışmaların yaşandığı anlaşılmaktadır. Eş'arî'nin kaydettiğine göre Zeyd b. Ali, Kûfe'de kendisine biat edenlerden bazılarının Şeyheyn'e ta'n ettiklerini duyunca bunları uyardı. Onlar ise

bundan vazgeçmediler. Bu yüzden, söz konusu grup ile Zeyd b. Ali'nin yolları ayrıldı.¹

Bu durumda, bir hareketten iki mezhep doğmuş oldu. Bunlar Zeydiyye ve Rafızıyye idi. Rafızîler daha sonraki dönemlerde gelişecek olan Şii-İmamiyye (İsnaaşeriyye)'nin çekirdeğini teşkil ederken, bu isyanda ve ondan sonraki dönemlerde Zeyd'e sadık kalanlar ve onun davasını devam ettirenler ise Zeydiliği oluşturdular.

Rafıziler'in ayrılması Zeyd isyanının başarısına tesir etti. Hatırı sayılır bir taraftar kitlesinin geri çekilmesi ile güç kaybeden Zeyd, başarılı olamadı. Böyle olmakla beraber Emevilere karşı başlatılmış olan Zeyd b. Ali isyanı hedefine ulaştı. Bu bir milat oldu. Bundan sonra artık Emevi Devleti peş peşe ortaya çıkan kalkışmaların önüne geçemedi. Zeyd isyanını başka isyanlar takip etti ve kısa zaman içinde güç birliği eden muhalif güçler Emevi hâkimiyetine son vererek onun yerine Abbasi hanedanının kurulmasını sağladılar. Bu aktif süreç içerisinde Zeydilik de müstakil bir mezhep olarak teşekkül etti.

Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Zeydiyye-İmamiyye Ayrışması

Şîa'nın ana kollarından biri olan Zeydiyye'nin² itikadî ya da amelî bir mezhep olmaktan öte siyasî bir mezhep olduğu açıktır.³ Buna pür siyasi bir mezhep demek tabî ki doğru olamaz. Neticede Zeydiyye az da olsa kendine has itikadi ve amelî görüşleri olan müstakil bir mezheptir. Bununla birlikte Zeydiyye'nin siyasi yönü ağır basmaktadır. Zira o siyasi çekişmeler ve çarpışmalar zinciri içerisinde doğmuş ve gelişmiştir. Dolayısı ile Zeydiyye'nin siyasi ağırlıklı bir mezhep olması işin tabiatı gereğidir.

Şii-Zeydiyye'nin görüşlerini kolay anlayabilmek için Şii-İmâmiyye'nin görüşlerini dikkate almak gerekir. Hiç şüphesiz İmâmiyye mezhebinin en çok

¹ Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil (ö. 324/935). *Makalâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfü'l-Müsâllin*. I—II. Wiesbaden 1963, c. I, s. 65.

² Bazı mezhepler tarihi müelliflerine göre Şî'a başlıca Zeydiyye, Keysâniyye, İmâmiyye ve Gâliyye olmak üzere dört ana kola ayrılır. Bk. Bağdâdi, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir (ö. 429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. R. Fığlalı). Ankara 1991.

³ Tıpkı Hariciler gibi, "Haricilerin dini filvaki siyasidir". (Wellhausen, *Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 22); "Zeydiliğin Fıkhi bir isimlendirmeden çok siyasi bir isimlendirme olduğunu görüyoruz." Fatih Yücel, "Fıkıh Usulünde Zeydiyye Mutezile Etkileşimi", *İslami İlimler Dergisi*, 2011 (Bahar), s. 257.

üzerinde durduğu husus imamet (siyasal liderlik/devlet başkanlığı) meselesidir. Söz konusu mezhebe göre *imamet*, ümmetin tercihine bırakılabilecek basit işlerden değildir. İmamet İnanç esaslarından (usulüddin) ve dinin temelidir. İmam Peygamber'in nâibidir. Bir başkasına nâib olmak ancak onun izni ile mümkün olduğundan imamın imamlığının sabit olması nass yahut vasiyet ile gerçekleşir. Peygamber'den sonra onun nâibi Hz. Ali'dir ve hem kendisinin hem de oğullarının tayini nassla yahut vasiyetle sabit olmuştur.⁴

İmamiyye ile aynı kökten gelen Zeydiyye, onlarla işbu düşünceleri paylaşmaz. Zeydiyye imamette nass fikrini kabul etmez. Sadece Zeydiyye'nin bir kolu olan Cârüdiyye, İmâmiyye'ye yakın bir yaklaşım göstererek tayinin vasfen olabileceğini ortaya koymaktadır. Carüdiyye'ye göre Hz. Ali'nin halife olması konusunda nass varit olmasa da, vasıf itibarıyla halife idi, üstün vasıfları dolayısıyla halifelik onun hakkıydı. Vasfen de olsa nass fikrini kabul eden Carüdiyye, tıpkı İmamiyye gibi Hz. Ali'ye biati terk ettiklerinden dolayı sahâbeyi hata etmekle hatta küfre düşmüş olmakla nitelendirmektedir.⁵

Zeydîler, imamın, âlim, şecaat sahibi, zahit ve cömert olmasını şart koşarlar. Bunun yanında mutlaka ortaya çıkmasını ve insanları biate çağırmasını, bizzat savaşları idare etmesinin de gereği üzerinde dururlar. İmamiyye'nin gaip imam prensibini kabul etmezler ve takiyyeyi reddederler. Dolayısıyla onlara göre imam namzedinin yukarıda dile getirilen şartları taşımasının yanında aynı zamanda savaş usullerini ve siyaseti de iyi bilmesi gerekmektedir.

İmamiyye bir taraftan oldukça radikal çıkışlar yaparken iş isyan konusuna gelince birden ılımlı ve de temkinli bir görüntüye bürünmektedir. Bunlar zalim devlet başkanına karşı açıkça isyan etmezler. Her ne olursa olsun isyana başvurmaksızın başkaca yöntemler takip edilmesinin gerekli olduğuna inanırlar. Zeydiyye ise bunun tam tersini savunur. Zalim devlet başkanına karşı gerekirse ayaklanma dâhil her yol denenmelidir. Bundan dolayı Emevî ve Abbâsîler'e isyan eden Ehlibeyt mensuplarının ağırlıklı kısmını Zeydîler teşkil etmiştir.⁶

---

⁴ Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ (ö. 310/922). *Fıraku's-Şia*. Nefes 1936, s. 53.

⁵ Bağdadî, a.g.e., s. 29.

⁶ Ş. Dayf, *Asrî'd-düvel ve'l-imârât*. Kahire ts., s. 40.

Öte yandan, Yemen Zeydi Devleti'nin kurucusu el-Hadi İlelhak Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911), tıpkı Taberistan Zeydileri'nde olduğu gibi mezhebin genel görüşlerine uygun olarak Mu'tezili anlayışı benimsemekle beraber imamet konusunda resmi mezhep görüşünden farklı görüşler ileri sürmüştür. Mezhebin kurucusu Zeyd b. Ali'nin, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i meşru halifeler saymasına, onlar hakkında hayırdan başka bir şey düşünmediğini ifade etmiş olmasına rağmen el-Hadi İlelhak bu yaklaşımı benimsememiş, daha çok İsnâ-Aşeriyye'ye benzer görüşler ileri sürmüştür.⁷ Gerçi bu görüş Zeydiyye'nin aşırı kollarından biri olan Carudiyye tarafından da savunulmuştur. Dolayısı ile el-Hadi İlelhak, Carudi görüşü de savunmuş olabilir.

Zeydiyye'nin iki mutedil kolu ise Süleymaniyye ve Butriyye'dir. Onlara göre efdal(en üstün) varken, mefdülün (daha az üstün olan) imameti caizdir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in imametlerini inkâra lüzum yoktur. Sadece şunu bilmek gerekir ki, Ümmet Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e biat etmekle aslahı (en iyi, en doğru) terk etmiştir. Çünkü Hz. Ali imamete onlardan daha lâıyk idi. Ancak ümmetin bunlara biat etmelerindeki hata, ne küfrü ne de fıska gerektirir.

Efdal-mefdül meselesi Zeydîler'in en önemli prensiplerinden biri olmakla beraber, bu prensibin iyi işletilemediği anlaşılmaktadır. Bu prensibin oluşumuyla ilgili olarak Zeyd b. Ali'nin bir taraftan Ehl-i Beyt mensuplarını küstürmeme, bir taraftan da diğer gruplara yakın durma gayreti içinde olduğundan söz edilebilir. Ancak Zeyd b. Ali bu tavrı ile az yukarıda değinildiği gibi bazı taraftarlarının hareketten kopmasına sebep olmuş, bu durum ise onun mücadelesini zaafa uğratmıştır. Mamafih daha sonraki yıllarda Zeydiyye giderek İmamiyye'nin görüşüne yaklaşmıştır. İlk zamanlar mefdülün hilâfetini kabul etmek bir gelenek haline gelmişken sonraları bu görüş bir dereceye kadar zayıflamıştır.

Zeydîler'in Hz. Ali'nin efdaliyyetini temellendirmeleri ise şöyledir: Bir kimsenin faziletli sayılabilmesi için gerekli olan, *Müslüman olmada öncelik, ilim, şecaat ve zühd* gibi dört ana şart kabul edip bütün sahabeyi bu şartlar muvacehesinde kritik ettiğimizde, her bir şart için sahabeden 4-5 ismin öne çıktığı

⁷ Bağdâdî (trc. E. R. Fığlalı), 29. Zeydîler sadece burada adı geçen üç fırkadan ibaret değildir. Malatî ye göre Zeydî fırkaların sayısı dört (*et-Tenbîh*, s. 33), Eş'arî ye göre altı (*Makalât*, s. 66) ve Mes'ûdî ye göre sekizdir (*Mürücüz-zeheb*, c. III, s. 220).

görülecektir. Bu ayrı ayrı grupların her birinde yer alan tek ortak isim ise Hz. Ali'dir. Meselâ Hz. Ebû Bekir ilk Müslümanlar arasında sayılırken en cesurlar arasında sayılmamaktadır. Keza Hz. Ömer en cesurlar arasında iken ilk İslâm'a girenler arasında değildir. Hâlbuki Hz. Ali hem ilk İslâm'a girenler, hem en bilgililer (fakihler) hem en cesur ve kahramanlar ve hem de en zahitler (vera sahibi) arasında sayılmaktadır.⁸

Buna rağmen ilk Zeydiler, Hz. Ali'nin halifeliği konusunda ısrar etmemiş bir orta yol bulma cihetine gitmişlerdir. İçlerinde Dâvûd peygamber olduğu halde Cenâb-ı Hakk'ın Talut'u Benî İsrâil'e melik yapması (*el-Bakara, 2/247*) ve Hz. Peygamberin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi ileri gelen sahabilerin de içinde bulunduğu bir orduya Üsâme b. Zeyd'i kumandan tayin etmesi gibi hususları efdal-mefdül prensibinin haklılığını temellendirici deliller olarak ileri sürmüşlerdir.⁹

Zeydiyye'nin bu ılımlı yaklaşımı büyük çoğunluk tarafından paylaşılmıştır. Zeydiler, Hz. Ali'nin ilk olarak halife seçilmemesine/seçilememesine şöyle bir izahat getirmişler ve bu izahat ile tartışmaya son noktayı koymuşlardır: Hz. Ali sahâbenin en üstünü olduğu halde ilk olarak halife seçilememiştir. Bu şundan doğmuştur. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman farklı gerekçeler ile farklı gruplar Hz. Ali'nin karşısında idiler. Bir grup Hz. Ali'nin dini salâbetinden, ciddiyetinden dolayı karşı çıkıyordu. Bir grup savaşlarda Hz. Ali'nin yakınlarını öldürmüş olmasından hâlâ ona kin besliyor ve halife olmasına itiraz ediyordu. Bir başka grup imamet ve nübüvvetin aynı ailede toplanmasını istemiyordu. Bunlar yönetimin ebediyen Hâşimîler'de kalmasından endişe ediyorlardı. Hz. Ali'yi çok genç bulanlar vardı. Hâlbuki Araplarda yaşlıların bu gibi makamlara seçilmesi bir gelenektir. Bu atmosfer içerisinde Hz. Ali'nin halife seçilmesi karışıklıklara sebep olabilirdi. Böyle muhtemel bir karışıklığa sebebiyet vermemek için Hz. Ali'nin halife seçilmesi engellendi.¹⁰

---

⁸ Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr (ö. 255/869), *Resâilü'l-Câhiz* (nşr. A. M. Hârûn), I-IV Kahire 1979, c. IV, s. 210.

⁹ Câhiz, *Resail*, c. IV, s. 211.

¹⁰ Câhiz, *Resâil*, c. IV, s. 210. Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdi'l-Kerim (ö. 548/1153), *el-Mile'l ve'n-nihal*. Beyrut. 1975, c. I, s. 155.

Zeydiyye-İmamiye ayrışması neticede zıtlasmaya dönüştü ve uzun yıllar Deyleman-Gilan bölgelerinde varlıklarını devam ettiren Zeydiler, bölgeyi işgal eden Safeviler tarafından asimile edildiler. Kendi içlerindeki ihtilaflar ve dıştan gelen tazyiklere rağmen Deylem-Gilan Zeydileri kendi hüviyetlerini koruyarak hayatiyetlerini sürdürmeyi başarmışlardı. Ancak yaşadıkları bölgeler 16. Yüzyılın başlarında Safeviler tarafından ele geçirildi. İmamiyye- Şiiliğini resmi mezhep olarak tanıyan Safevi Sultanları diğer mezheplere baskı yapmaya başladılar. Bu arada aynı kökenden gelmelerine rağmen Zeydilere de aynı tazyiki uyguladılar. Farklı mezheplere yaşama şansı vermediler.

Zeydiyye-Mu'tezile ve Zeydiyye-Hanefiyye Benzeşmesi

Zeydilik, Şiiliğin bir kolu olmakla beraber Ehl-i Sünnet'e ve Mutezile'ye daha yakın durduğu, aynı kökten geldiği Şiilik ve onun kollarından ziyade bir çok konuda bu mezheplerle uzlaştığı genel kanaattir. Bundan dolayı Zeydiyye'nin *usül* de Mutezili, *fürû* da Hanefi olduğu görüşü¹¹ neredeyse klişeleşmiş bir ifade olarak pek çok araştırmacı tarafından kaydedilmiştir.¹² Aynı temelden gelen İmamiyye ile genellikle uyuşmayan Zeydiyye'nin birçok konuda hem Mu'tezile hem de Hanefilerle benzeştiği dikkat çekmektedir. Kaynaklar Zeydiyye'nin bu yönünü ortaya koymak için *usulde Mu'tezilî, fîrûda Hanefî* tanımlamasını sıkça yapı gelmişlerdir. Zeydiyye, imamet, Fâtıma evlâdına tahsis edilmesi gibi birkaç konu hariç itikâdî konularda Mu'tezile ile aynı görüşleri paylaşmaktadır.¹³

Zeydiyye'nin gerek Mu'tezile gerekse Hanefî mezhebi ile olan yakın irtibatı Zeyd b. Ali'ye kadar gitmektedir. Zeyd b. Ali, Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ'nın talebesi idi.¹⁴ Bazı mezhepler tarihi kaynaklarında Zeyd b. Ali'nin Basra'ya giderek Vasil b. Ata ile tanıştığı ve ondan usul-i din öğrendiği ifadeleri yer alır.¹⁵ İlk yıllarda bu şekilde başlamış olan irtibat sonraki yıllarda daha da

¹¹ Şehristani, *Milel*, c. 1, s. 189.

¹² Bk. İrfan Abdülhamit, *İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev: M. Saim Yeprem, İstanbul 1981, s. 43.

¹³ İbn İsfendiyâr, s. 240. eş-Şek'a, Mustafa, *İslâm bilâ Mezâhib*, Kahire 1987, s. 190.

¹⁴ Şehristânî, c. I, s. 155; Eş'arî, c. I, s. 179; daha geniş bilgi için bk, Mehmet Ümit, Hazar Zeydileri ve Mutezile, *İslami ilimler Dergisi*, 2011(Bahar).

¹⁵ Fatih Yücel, Fıkıh Usulünde Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi, *İslami ilimler Dergisi*, 2011(Bahar).

kuvvetlendi. Şehristânî'ye göre Zeydîler, Mu'tezilî imamları Ehlîbeyt İmamlarından daha üstün tutmaktaydılar.¹⁶

Mu'tezile'nin bütün Şîf mezhepler üzerinde özellikle Zeydiyye üzerinde büyük tesiri vardır. Şehristânî'ye göre Zeydiyye *tevhid* ve *adl* prensiplerini Mu'tezile'den almıştır. Ancak Zeydiyye'nin Mu'tezile ile irtibatlı olduğu ve hatta ondan etkilendiği hususu bazı araştırmacılar tarafından reddedilmektedir. Çağdaş araştırmacılarından Ali b. Abdülkerim Fudayl Şehristânî'nin bu konu ile ilgili rivayetini kabul etmez. Ona göre Şehristânî yanılmaktadır. el-Fudayl, Zeydiyye'nin *tevhid* ve *adl* prensiplerini Mu'tezile'den değil Adliyye adındaki başka müstakil bir mezhepten aldığını iddia etmektedir.¹⁷

Doğrusu başlangıçtan beri birbiri ile irtibatlı olan bu iki mezhep arasındaki yakınlık ve benzeşme inkâr edilemez bir tarihi gerçekliktir ve bu ilişki zamanla daha da ilerletilmiştir. Mevcut otoriteye karşı başlatılan Zeydî ayaklanmalarda Mu'tezile her zaman Zeydîler'in yanında yer almıştır. Emevi devleti yıkılıp onun yerine kurulan Abbasi devletinde, bu devlete karşı yürütülen Ehl-i Beyt ayaklanmalarında Mutezile mensupları Zeydilere destek vermişlerdir. Bu ayaklanmalardan biri de Muhammed en-Nefsüzzekiyye ve onun kardeşi İbrahim b. Abdullah isyanlarıdır. Söz konusu isyanlarda Mu'tezilîler, Ehl-i Beyt'in yanında yer alarak Abbâsîler'e karşı sadakatle savaşmışlardır.¹⁸

Karşılıklı etkileşim veya birinin diğerine tesir etmesi meselesini Taberistan Zeydîleri'nde de görmek mümkündür. Mutezile'nin, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusundaki düşüncesi malumdur. Taberistan Zeydî Devleti'nin kurucusu Hasan b. Zeyd tıpkı Mu'tezile gibi Kur'an'ın mahlûk olduğu düşüncesine sahipti. Mutezile'nin beş esasından olan *tevhid* ve *adl* prensiplerini benimsemekteydi. Taberistan'da hâkimiyeti tamamen ele aldıktan sonra (254/868) yayınlamış olduğu bir ultiatomda *tevhid* ve *adl* prensiplerine özellikle vurgu yapmıştı.¹⁹ Cemel ve Sıffîn savaşlarında Mu'tezile'nin her iki tarafı da haksız görmesine rağmen hâkim zihniyete muhalif iki grup olarak Zeydiyye ile Mu'tezile

---

¹⁶ Şehristânî, I, 162.

¹⁷ Ali b. Abdülkerim el-Fudayl, *ez-Zeydiyye: Nazariyye, Tatbikiyye*, Amman 1985, s. 21.

¹⁸ Taberi, VII, 647; Yakubi, *Tarihu'l-Yakubi*, II, 378; Eş'arî, 154.

¹⁹ İbni İsfendiyar, 240; Cüşemi, 128.

her zaman birbirlerine destek oldular. Ancak Zeyd b. Ali'nin Vâsıl b. Atâ ile ilişki kurması Zeyd'in ağabeyi Muhammed Bâkır tarafından tenkit edilmiştir.²⁰ Bazı rivayetlere göre ise Zeyd bu ilişkilerinden dolayı Cafer-i Sadık tarafından eleştirilmiştir. İki rivayet bir birine ters değildir. Muhammed Bakır'ın ardından Cafer-i Sadık imamlık makamına oturtulduğundan, aynı tenkitler Cafer-i Sadık tarafından sürdürülmüş olmalıdır.

Gerektiğinde kurulu düzene karşı ayaklanma taraftarı olması ve aynı zamanda uzlaşmacı bir tutum sergilemesi Zeydiyye'nin en önemli hususiyetlerindedir. Bu durum bizim en başta belirttiğimiz Zeydiyye'nin siyasî bir mezhep olduğu hususunu doğrulamaktadır. İtikâdî ve amelî yaklaşımlardan ziyade siyasi tavrı ön planda tutması bu mezhebin zamanla farklı görüşler kazanmasına sebebiyet vermiştir. Başlangıçta çok ılımlı iken daha sonra bölünmeler başlamış ve Zeydîler giderek radikalleşmişlerdir. Bunun örneklerini Zeydiyye'nin bir kolu olan Carudiyye'de görmek mümkündür. Carudiyye zamanla radikalleşerek bazı konularda İsnâaşeriyye'ye yaklaşmıştır. Vasfen de olsa nass fikrini benimsemiş ve Hz. Ali'ye biati terk ettiklerinden dolayı sahabeyi küfürle itham etmiştir.²¹ Bu ve benzeri farklılaşmalar sebebiyle Zeydiyye'nin görüşlerini tam olarak ortaya koymak zordur.²²

Zeydiyye *emri bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker* konusunda kılıca sarılmayı gerekli görmektedir. Kötülüğü düzeltmenin başka yolu yoksa iyiliği emredip kötülükten alıkoymada kuvvet kullanmak (kılıca sarılmak) vaciptir²³. Ayrıca Zeydiyye'ye göre imam, imâmeti isteyen ve bu uğurda kılıcını çekendir. Bu yüzden Zeydiyye hem gaip imam ve hem de mehdî düşüncesini reddetmektedir. Mehdî konusunda N. Mustafa'nın değerlendirmesi şöyledir: "*Mehdî düşüncesi, zalim imamlara karşı ayaklanmayı reddeden ve arzulanan düzeltmeyi*

²⁰ Şehristânî, c. I, s. 156. Muhammed Bakır temkin taraftarı Ehlibeyt imamlarındandır. Yukarıda izah edildiği gibi başlangıçta Zeyd taraftarı olan bazı kimseler Zeyd b. Ali'den ayrıldıkları zaman Zeyd'in yerine Muhammed'i kaim kılmışlardı. O anda Muhammed vefat ettiğinden onun oğlu Cafer-i Sadık'a uymuşlardı.

²¹ Bağdadi, trc: E.R.Fığlalı, 29.

²² M. Watt, Zeydîler'in tarihi vaziyetlerini de anlamanın zor olduğunu şu şekilde ifade etmektedir. "Zeydîler'in kifayyetli bir tarihini vermek diğer herhangi bir islâm fırkasını anlatmaktan daha zordur (*İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 204).

²³ N. Mustafa Abdü'l-Hâlık, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet* (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul 1990, s. 120.

*gerçekleştirmenin yolu olarak devrimi benimsemeyen fırkalar arasında yayılırken, zulüm ve zalimlere muhalefetin ifade yolu olarak devrim ve başkaldırısı benimseyen fırkaların saflarında bu düşünce yayılmamıştır. Sözgelisi, bu düşünce, Havâric ve Zeydiyye'de yer etmemiştir*²⁴. Başkaldırı prensibini benimsediğinden dolayı Zeyd b. Ali ve onun yolundan gidenler gerekli gördükleri zaman hem Emevîler'e karşı ve hem de Abbâsîler'e karşı ayaklanmışlardır.

Zeyd b. Ali'nin Hüseyinî olmasına rağmen Zeydîlik daha çok Hasenîler arasında rağbet görmüştür. Çünkü Hüseyinîler çoğunlukla İmâmiyye'nin görüşünü benimseyerek başkaldırısı reddettiler ve her zaman temkinli davranıp maceradan uzak durmaya çalıştılar. Bu hususta özellikle Ca'fer-i Sâdık ön plana çıkmaktadır. Kendisi, kesinlikle isyandan uzak durduğu gibi isyana meyilli olan Zeydî akrabalarını da sürekli sükûnete davet etmiştir. Yapılan isyanlar genellikle Ehl-i Beyt'in aleyhinde neticelendiğinden Ca'fer-i Sâdık bu tavrıyla ileriye gören bir hikmet ehli olarak daima takdir toplamıştır.

Emevîler'in son dönemlerinde Hâşimî muhalefet üç grupta toplanmıştı:

1. *Emevîler'e muhalif olmakla beraber silaha sarılmayı benimsemeyen, Ca'fer-i Sâdık'ın düşüncelerini kabul eden Hüseyinîler.*

2. *Abdullah b. Hasan ve oğullarının başını çektiği zalim devlet başkanına karşı icabında silaha sarılmak gerektiğine inanan ve sonradan Zeydiyye'yi teşkil eden Hasenîler.*

3. *Daha çok arka planda gizli faaliyet yürütmeyi benimseyen Abdullah b. Abbâs'ın torunu Muhammed'e uyan Abbâsîler.*

Zeydiyye'nin itikadî konularda büyük oranda Mu'tezile'ye, ameli konularda ise Hanefiliğe uymuş olması gerçeği, bu mezhepler arasında hiçbir farklılığın olmadığı anlamına gelmemektedir. Zeydiyye, imameti Fatıma evladına has kılma ve Sıffin savaşında Muaviye'yi kesin olarak haksız görme gibi konularda Mutezile ile farklılaştığı gibi bazı fikhî hükümlerde de Hanefilerle farklılaşmaktadır. Zeydilerin Hanefî mezhebinden ayrıldığı fikhî meseleler şunlardır:

---

²⁴ N. Mustafa, s. 247.

1. Ezana *hayya ael hayril amel* cümleciği eklenir.
2. Cenaze namazı beş tekbirle kılınır.
3. Bayram namazı cemaatle de tek başına da kılınabilir.
4. Teravih namazını cemaatle kılmak bidattir.
5. Vitir namazı üç rek'attır ve sünnettir.
6. Fâcir imamın peşinde namaz kılınmaz ve mest üzerine mesh yapmak caiz değildir.²⁵

Zeydiyye ile Hanefiler arasında ki bu birkaç farklı yaklaşıma rağmen onlar büyük oranda fikhî konularda Ehl-i Sünnet ile uyuşmaktadırlar. Aynı şekilde her iki mezhep arasında siyasal olaylara tavır alma açısından da yakınlık vardır. Ehl-i Sünnet'in iki büyük imamı İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Zeydî harekete yakınlık duydukları bilinmektedir. Zeydîlerden Muhammed en-Nefsüzzekiyye, Medine'yi ele geçirdiği zaman İmam Mâlik, Medine'de bulunuyordu ve şehrin en önde gelen bilgini durumunda idi. Bu yüzden onun en-Nefsüzzekiyye hareketine karşı alacağı tavır önemliydi. Medine halkı daha önce Abbâsî halifesi Mansûr'a biat etmişti. Hem bu biat yemini ve hem de ayaklanmanın geleceğinden duydukları endişe sebebiyle Muhammed'e biat edip etmeme konusunda tereddüt içerisinde idiler. Bazıları üzerlerinde Mansûr'a yapmış oldukları biatin sorumluluğu olduğunu dile getirerek İmam Mâlik'den fetva istediler. Bunun üzerine İmam, Mansûr'a yapılan biatin zor altında yapıldığını dolayısıyla geçersiz olduğunu ilân etti. Bu fetva üzerine tereddüt geçiren insanlar akın akın gelip Muhammed'e biat ettiler. Böyle bir fetva vermekle beraber İmam Mâlik kesinlikle isyan hareketine iştirak etmedi ve evine kapandı.²⁶

İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye gelince, onun Zeydî harekete karşı büyük sempati duyduğu ve destek olduğu hususu daha çok ikinci el kaynaklar tarafından dile getirilmiştir. Zehebî, Ezdî ve İbnü'l-İmâd'a göre Ebû Hanîfe Zeydî harekete

²⁵ İbni İsfendiyar, s. 240.

²⁶ Taberî, c. VII, s. 560; İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn (ö. 808/1406), *el-İber ve divânü'l-mübtete ve'l-haber*, I-VII, Beyrut 1979, c. III, s. 190.

açıkça destek vermiştir.²⁷ Bu müellifler konu ile ilgili rivayeti Halife b. Hayyât'a (ö. 240/854) dayandırmaktadırlar. Aynı şekilde *el-İstiksâ*'da İbn Haldûn'dan naklen Ebû Hanîfe ve Mâlik b. Enes'in Zeydîler'i hilâfet iddialarında haklı gördükleri ve bu görüşleri yüzünden her iki imamın da Mansûr tarafından cezaya çarptırıldıkları nakledilmektedir.²⁸

Belâzûrî, Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali isyanına bizzat iştirak etmemekle beraber malî yardımda bulunduğunu rivayet etmektedir.²⁹ Bağdâdî'ye göre de Zeyd b. Ali, İmâm-ı Âzam'ın hocasıdır ve ayaklandığı zaman, İmâm-ı Azam ona otuz bin dirhem para yardımında bulunmuştur.³⁰

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî de benzer görüşleri dile getirmektedir. Ona göre Ebû Hanîfe bir Ehlibeyt mensubu olan İbrâhim b. Abdullah'ın Basra'daki isyanına açıkça destek vermiştir. Hatta insanları bu isyana katılmaya teşvik etmiş ve İbrahim'e mektup yazarak ona yol göstermiş, Kûfe'ye gelerek Zeydîler'in desteğini alması gerektiğini kendisine bildirmiştir. Bu açık desteğinden ötürü de Ebû Hanîfe, Mürcie tarafından tenkit edilmiştir.³¹

Şehristânî konuyu daha da ileriye götürmektedir. Diğer kaynaklar genellikle Ebû Hanîfe'nin bulunduğu şehrin yakınındaki Basra'da isyan eden Zeydîler'den İbrahim b. Abdullah ile irtibatından söz ederken Şehristânî, Ebû Hanîfe'nin Medine'de isyan eden Muhammed en-Nefsüzzekiyye'ye biat ettiğini ve bunun üzerine Halife Mansûr tarafından müebbet hapse mahkûm edildiğini ve hapiste öldüğünü kaydetmektedir.³²

Taberî, Ebû Hanîfe'nin ne Zeydîler'e destek verdiğiinden ne de hapsedilmesinden bahseder. Taberî İmâm-ı Mâlik'in Mansûr aleyhine verdiği fetvaya yer verdiği halde, İmâm-ı Âzam'ın, Zeydîler'le ilgili tutumundan söz etmez. Taberî'ye göre Mansûr, Ebû Hanîfe'yi baş kadı olarak görevlendirmek istedi. Ebû Hanîfe ise

²⁷ Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyerü Alamü'n-Nübela* (nşr: Şuayb el-Arnâvut), Beyrut 1985, c. V, s. 223; *Ezdî, Ebu Zekeriyâ Yezid b. Muhammed, *Târihul-Mevsil* (nşr: Ali Habibe), Kahire 1967, s. 188; İbnü'l-İmâd. Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed (ö. 1089/1697), *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, I-VIII, Beyrut ts., c. II, s. 203.

²⁸ Selevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Halid en-Nâsırî (1315/1897), *el-İstiksâ li Ahbari Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*. Darü'l-Beyzâ, 1954, s. 149.

²⁹ Belâzûrî, *Ensâb*, c. III, s. 435.

³⁰ Bağdadî, *el-Fark*, (trc. E. R. Fığlalı), s. 29

³¹ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîlü't-Talibiyyin*, s. 366.

³² Şehristânî, *el-Milel*, c. I, s. 158.

bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe yeni kurulmakta olan Bağdat şehrinin inşasında görevlendirildi. Bağdat şehrinin inşası 4-5 yıl devam etti ve 149 (768) yılında tamamlandı ve Ebû Hanîfe de 150 (769) yılında vefat etti.

Zeydiyye-Batıniyye Zıtlaşması

Zeydilik Irak'ta ortaya çıkıp daha sonra İran'a ve Yemen'e intikal etmiştir. İran'a intikal eden Zeydiler, İran'ın kuzeyinde Taberistan bölgesinde bir devlet kurmuşlardır. Devletin ömrü fazla uzun olmamıştır. Devlet yıkıldıktan sonra Zeydî toplum büyük oranda daha kuzeye Deyleman ve Gilan'a çekilmiştir. Zeydiler, bu bölgelerde uzun asırlar kimliklerini koruyarak hayatîyetlerini sürdürmeyi başarmışlardır. Ancak hiçbir zaman tek bayrak altında birleşmemiş, sürekli birbirleri ile mücadele etmişlerdir. Son dönem Deylem-Gilan Zeydi İmamları bu mücadelelerinin yanı sıra bir de Batınî şiddet ve terörü ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu hususta destansı hikayeler bize kadar ulaşmıştır. Çoğu Yemen Zeydîleri tarafından kaleme alınmış olan, Zeydî imamlara ait hal tercümeleleri, Yemen Zeydîleri tarafından muhafaza edilerek günümüze kadar gelmeleri sağlanmıştır. Wilferd Madelung bu yazmalar üzerinde çok önemli bir mesai harcamak suretiyle seçmeler yaparak bunları *Ahbâru Eimmeti'z-Zeydiyye* adıyla bir koleksiyon halinde neşretmiştir.³³ Bu neşir bize Taberistan ve Deyleman Zeydîleri hakkında, özellikle onların, Batınîlere karşı vermiş oldukları mücadele konusunda çok önemli kaynak malzeme sunmaktadır. Çok sayıda Zeydi imam bu uğurda canını feda etmiş, Batınî suikastlarına kurban gitmiştir. Bunlardan sadece bir kaçı şunlardır:

1. Hadi el-Hukaynî

Hâdî el-Hukaynî ilim sahibi bir imamdı ve Bâtınîler'e şiddetle karşı çıkıyordu. Onlarla sulh yapma taraftarı olmadığı gibi sulh yapma niyetinde olanları da ağır bir şekilde eleştiriyordu. Lanca ulemâsından Kadı Mervân ed-Deylemi adlı şahsın, Bâtınîler ile barış yapılabileceğini söylemesi el-Hâdî'nin sert itirazlarına sebep olmuş, Kadı Mervân'ın mühlidlerle (Batınîlerle) yazıştığı kendisine haber verilince son derece şiddetli bir şekilde öfkelenmiş ve şöyle demiştir: “Allah'ım sen biliyorsun ki benim elim Kadı Mervân'a ulaşamaz. Onun

³³ Wilferd Madelung (ed.), *Ahbaru Eimmeti'z-Zeydiyye*, Beyrut 1987.

*hakkında söylenenler doğru ise onu şu meclisime getir ki onu senin için astırayım.*³⁴

Aradan çok fazla zaman geçmedi, Kadı Mervan, Hadi el-Hukaynî'nin meclisine geldi. İmam Hadi el-Hukaynî, onun asılması konusunda o kadar acele etti ki o saatte onu yok etti.³⁵

Neticede el-Hâdî'nin ömür boyu mücadele ettiği Bâtınîler onu da ortadan kaldırdılar. Alamut kalesinden gönderilen bir Haşîşî, Rûyân'ın Kecûr şehrinde el-Hâdî'yi suikastla katletti.³⁶

2. İmam Ebü'r-Rızâ el-Kîsumî

İmam Ebü'r-Rızâ el-Kîsumî, Hâdî el-Hukaynî ile çağdaştı. Hâdî el-Hukaynî Deyleman'da Ebü'r-Rızâ el-Kîsumî ise Gîlân'da hüküm sürmüştür. Aralarında daha çok dostluk ilişkileri câriydi. el-Hukaynî gibi el-Kîsumî de Bâtınîler'e karşı idi. Hâdî el-Hukaynî vefat edince el-Kîsumî, Deyleman'ı da alarak hâkimiyet sahasını Taberistan sınırına kadar genişletti. el-Kîsumî bir taraftan Bâtınîler'le uğraşırken bir taraftan da insanlara zulüm ve baskı uygulamakla tanınan Cevvî ailesi ile mücadele ediyordu.³⁷

Yemen Zeydîleri'nin imamı el-Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza *er-Risâletü'l âlime bi'i-edilleti'l-hâkime* adlı eserinde Bâtınîler ile ilişki kurmaya cevaz vermeyen Zeydî âlimlerden bahsederken Hâdî el-Hukaynî'nin yanında, İmam Ebü'r-Rızâ el-Kîsumî'ye de yer vermekte ve her ikisinin de Bâtınîler'le uzun yıllar mücadele ettiklerini kaydetmektedir.³⁸

Deylem-Gilan Zeydi imamlarından bahseden eserlerin kaydettiklerine bakılırsa o dönemde Batınîlerle ilişki kurup kurmama konusunda Zeydiler arasında ciddi tartışmalar yaşandı. Yukarıdaki tartışmanın bir benzeri Yusuf el-Gilani ile Kadı İmadüddin arasında yaşandı. Dönemin tanınmış simalarından birisi olduğu anlaşılan Kadı İmadüddin, Batınîlerle mücadele edebilmek için onlarla

³⁴ Gilani, Yusuf b. Ebi'l-Hasan, *Yusuf el-Gilani'nin Mektubu*, Beyrut 1987, s. 145.

³⁵ Gilani, s. 145.

³⁶ Gîlânî, 146; Muhallî, Humeyd, *el-Hedaiku'l-verdiye fi menakibi eimmeti'z-zeydiyye*, Beyrut 1987, s. 329.

³⁷ Gîlânî, 151.

³⁸ el-Mansur Billah Abdullah b. Hamza, *er-Risâletü'l-âlime bil edilleti'l-hâkime*, Beyrut 1987, s. 167.

ateşkes yapıp barış anlaşması imzalamaya ve onlarla aynı beldeyi paylaşmaya cevaz verdiğinde, kendisine, Horasan, Deyleman ve Gilan'ın ünlü alimi Yusuf el-Gilani tarafından çok sert bir eleştiri geldi. Yusuf el-Gilani şöyle diyordu bu eleştirisinde:

“Mülhidlerle (Batınilerle) sulhun caiz olduğunu söylemek azim bir hata, son derece büyük bir yanlış ve dini hafife almaktır. Zira o mülhidler -Allah onları yerin dibine geçirsin- Müslümanlara karşı içlerinde beslemiş oldukları kinlerini zaferle taçlandırmak istiyorlar. Susturucu sorular, insanların zihinlerinde şüphe uyandırıcı, muğlak mevzular ortaya atarak, usulü'd-dinde (İtikatta) derinlemesine bilgi sahibi olamayan alimleri aciz bırakıyorlar. Aslında daha önce fıkıh alimleri onlarla barış yapmanın haram olduğuna dair fetva vererek, onların etkisini kırmışlardı. Bundan dolayı mülhidlerin kalplerindeki hile ateşi sönmüş, ümitleri boşa çıkmıştı.”³⁹

Gerek Yusuf el-Gilani ve gerekse bu konuda bilgi veren diğer Yemen Zeydi imamları, Batınilere karşı en şiddetli davranışların Ehl-i Beyt alimleri olduğunu özellikle vurgulamışlardır. Ehl-i Beyt alimleri, mülhidlerle barış görüşmesi yapmanın, onlarla müzakerede bulunmanın haram olduğuna dair fetva vermişlerdir. Hatta onların beldelerine gidip onlarla aynı yeri paylaşmanın dahi haram olduğuna hükmetmişlerdir.⁴⁰

3. es-Seyyid İmam er-Rıza ve es-Seyyid Ebu Talib el-Ahir

Batınilere karşı mücadele veren Deylem Zeydi imamlarından biri de es-Seyyid İmam er-Rıza ve es-Seyyid Ebu Talib el-Ahir'dir. es-Seyyid İmam er-Rıza, Deylem'de yaşamıştır. Deylem Kâsımîlerindedir. Bütün ömrü Batınî mücadelesi ile geçmiştir.

es-Seyyid Ebu Talib el-Ahir'e gelince, Ebû Tâlib tıpkı önceki Deylem Zeydî imamlarda olduğu gibi Zeydilerin iç çekişmeleri ile uğraşmanın yanında asıl mücadelesini Bâtınîler'e karşı vermiştir. es-Seyyid Ebu Talib el-Ahir, onlara karşı çok acımasız ve tavizsizdi. Muhallî'nin naklettiğine göre Ebû Tâlib bir günde

³⁹ Gilanî, 154.

⁴⁰ Gilanî, 155.

tam bin dört yüz Bâtınî'yi katletmiştir.⁴¹ Bâtınîler'in birçok kalelerini ve bir kısım topraklarını ele geçirip Hasan b. Sabbâh'ın meşhur Alamut kalesinin etrafına köyler kurdurarak bu şekilde kaleyi muhasara ve kontrol altına almaya çalışan Ebû Tâlib hile ve tuzak kurmada çok mahir olan suikast ustaları Bâtınî-Haşîşîler'den kendini emniyete alabilmek için tam on dört yıl namaz hariç tek başına bulunduğu kalenin dışına çıkmaya cesaret edememiştir.⁴²

Ebû Tâlib 520 (1226) yılında daha önce yerleşmiş olduğu Tenhicân'ın Feytûk köyünde vefat etmiştir. Bâtınîler'in bu bölgeyi ele geçirmeleri halinde kabrini açıp cesedini yakacaklarından endişe ettiğinden, vefatından önce kabrinin gizli tutulması talimatını vermiştir. Bu yüzden kabrinin yeri bilinmemektedir.⁴³

Daha önce de ifade edildiği gibi, Zeydi imamların Batnilere karşı bu sert tutumları onları hedef haline getirmiştir. Bundan dolayı bir çok Zeydi imam Batniler tarafından suikastla ortadan kaldırılmıştır. Bunlardan bir kaçını saymış bulunmaktayız. Yusuf el-Gilanî'nin kayıtlarına göre bu şekilde suikasta maruz kalan imamların sayısı çok daha fazladır. Bunlardan birisi İmam Ebu Haşim ed-Deylemi'dir. Batniler tarafından şehit edilmiştir. Bir diğeri Ebu Harp el-Cilani ve es-Seyyid el-Hadi en-Nasır'dır. Yusuf el-Gilanî bu imamların isimlerini saydıktan sonra şu kaydı da düşmektedir. O der ki: *Bu imamların isimlerini tek tek sayacak olsak büyük bir yekuna ulaşıyoruz.*⁴⁴

Sonuç

Zeydilik, İснаәşeriyye'nin aksine imamette nass fikrini kabul etmemektedir. Sadece Zeydiyye'nin bir kolu olan Cârudiyye, tayinin vasfen olabileceğini iddia ederek İmâmiyye'ye yakın bir yaklaşım sergilemekte, tıpkı İmamiyye gibi Hz. Ali'ye biati terk ettiklerinden dolayı sahabeyi küfürle itham etmektedir. Zeydiler, imamın, âlim, şecaat sahibi, zahit ve cömert olmasını şart koşarlar ve aynı zamanda imamın ortaya çıkmasını ve insanları biate çağırmasını, bizzat savaşları idare etmesinin de öngörürler. Gaip imam prensibini kabul

---

⁴¹ Muhallî, 333.

⁴² Muhallî, 334.

⁴³ Gilânî, 157; Muhallî, 335.

⁴⁴ Gilânî, 158.

etmezler. Dolayısıyla onlara göre imamın, bazı vasıflara sahip olmasının yanında savaş usullerini ve siyaseti de iyi bilmesi gerekmektedir.

Zeydilik temel olarak siyasi bir mezheptir. Zira bir isyandan doğmuş, yaşadığı süreç içerisinde de kurulu düzene hep muhalif olmuştur. İsyan eğilimi ve muhalif karakteri ister istemez onu siyasi düzleme çekmiştir. Bununla birlikte söz konusu mezhep, gerek itikadi ve gerekse ameli yönden farklı ve orijinal fikirler beyan etmekten sarfi nazar etmemiştir. Ancak Zeydiyye daha çok siyasi yönü ile ön plana çıktığından, itikadi yahut ameli bir mezhep olarak ele alınmamış, itikadi olarak Mutezili ameli olarak da Hanefi kabul edilmiştir.

Zeydilik ile Mutezile arasındaki yakın ilişki tarihi süreç içerisinde sürüp gitmekle beraber, başlangıç itibariyle de bu ilişki epey derinlere gitmektedir. Zeyd b. Ali, Mutezile'nin kurucusu Vasıl b. Ata'nın talebesidir. Zeyd b. Ali Basra'ya giderek Vasıl b. Ata ile tanışmış ve ondan usul-i din öğrenmiştir. Bu ilişki daha sonraki yıllarda da sürüp gitmiştir. İlişkiler tek taraflı değil karşılıklıdır. Mutezile mensupları tüm isyanlarda Zeydilere tam ve açık destek vermişlerdir. Benzer durumlar Zeydiyye-Hanefiyye ilişkilerinde de yaşanmıştır. Başta Hanefi mezhebinin kurucusu Ebu Hanife olmak üzere Hanefiler gizli de olsa Zeydi isyanlara destek vermişlerdir.

Hal böyle iken, yani Zeydiyye ile Mutezile ve Hanefilik arasında bu müspet etkileşim yaşanırken, aynı kökene dayandığı İmamiyye-i İsnâaşeriyye ile çoğunlukla farklılaşmalar söz konusu olmuş, farklılaşmalar giderek zıtlasmaya dönüşmüştür. Bu yüzden İmamiyye'yi resmi mezhep olarak benimseyen Safeviler, Zeydiyye'ye yaşama hakkı vermemişlerdir.

Mutezile ve Hanefilikle uzlaşan ve İsnâaşeriyye ile farklılaşan Zeydiyye içerisinde Deylem-Gilan Zeydilerinin, Batıniyye ile ilişkileri açısından üzerinde durulması gereken ayrı bir hususiyetleri söz konusudur. Deylem Zeydi İmamları son dönemlerinde Batınî tedhişine karşı ciddi mücadele vermişler ve imamların bir çoğu bu mücadeleler esnasında hayatlarını kaybetmişlerdir. Deylem-Gilan Zeydi İmamları, suikast ustası Batınî-Haşişî terörüne hedef olma pahasına onlarla müzakereye şiddetle karşı çıkmışlar ve kendi içlerinden müzakere taraftarı

olanları şiddetle tenkit etmişler, ne pahasına olursa olsun Batınlara asla taviz vermemişlerdir.

Kaynakça

Abdü'l-Hâlık, N. Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet* (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul 1990.

Bağdâdi, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir (ö. 429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. R. Fığlalı), Ankara 1991.

Belazuri, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Ensabü'l-Eşraf*, (nşr. Süheyil Zekkar), Beyrut 1987.

Buthani, Ebu Talib en-Natık bi'l-hak Yahya b. Hüseyin (424/1032) *el-İfade fi tarihi eimmeti's-sâde (Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye içerisinde)*, Beyrut 1987.

Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr (ö. 255/869), *Resâilü'l-Câhiz* (nşr. A. M. Hârûn), I-IV Kahire 1979

Dayf, Şevki, *Asrû'd-düvel ve'l-imârât*. Kahire ts.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil (ö. 324/935). *Makalâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfü'l-Mûsâllin*. I—II. Wiesbaden 1963, c. I, s. 65.

Ezdî, Ebu Zekeriya Yezid b. Muhammed, *Târihul-Mevsil* (nşr: Ali Habibe), Kahire 1967.

el-Fudayl, Ali b. Abdülkerim, *ez-Zeydiyye: Nazariyye, Tatbikiyye*, Amman 1985.

Hasan, İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi* (trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), İstanbul 1985.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn (ö. 808/1406), *el-İber ve dîvânü'l- mübtede ve'l-haber*, I-VII, Beyrut 1979.

İbnü'l-İmâd. Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed (ö. 1089/1697), *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, I-VIII, Beyrut ts.,

İbni İsfendiyar, Muhammed b. Hasan (613/1216), *Tarih-i Taberistan*, nşr. Abbas İkbâl, İng. Trc. E. G. Browne, Leiden 1905.

- el-İmam el-Mansur Billah Abdullah b. Hamza, *er-Risaletü'l-âlime bil edilleti'l-hâkime*, [Wilferd Madelung (Derleyen), *Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye* içinde], Beyrut 1987.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec, *Mekâtilü't-Talibiyyin*(nşr: Ahmet Sakr), Beyrut ts.
- Mesudi, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/957), *Müruc'z-zeheb ve meadini'l-cevher*, nşr. M. M. Abdülhamid, Mısır 1964.
- Madelung, Wilferd (nşr.), *Ahbaru Eimmeti'z-Zeydiyye*, Beyrut 1987.
- Muhalli, Humeyd, (ö. 652/1254), *el-Hadâiku'l-verdiyye fî menâkibu'l-eimme-ti'z-Zeydiyye* [Wilferd Madelung (Derleyen), *Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye* içinde], Beyrut 1987.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ (ö. 310/922). *Fıraku's-Şia*. Necef 1936.
- Nomer, K, Şeriat Hilafet Cumhuriyet ve Laiklik, İstanbul 1996.
- Sabi, Ebu İshak İbrahim b. Hilal (384/994), *Kitabü'taci fî ahbari'd-devleti'd-deylemiyye* ((*Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye* içerisinde), Beyrut 1987.
- Selevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Halid en-Nâsırî (1315/1897), *el-İstiksâ li Ahbari Düveli'l- Mağribi'l-Aksâ*. Darü'l-Beyzâ, 1954.
- Subhi, A. Mahmud, *ez-Zeydiyye*, Beyrut 1991.
- Şehristani, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*, (nşr. M. Seyyid Kilhânî), Beyrut 1975.
- eş-Şek'a, Mustafa, *İslâm bilâ Mezâhib*, Kahire 1987.
- Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), nşr. M. Eb'l-Fezl İbrahim, *Tarihu't-Taberi*, Beyrut 1967.
- Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (trc. E. R. Fığlalı), Ankara 1981.
- Wellhausen, Julius, *Dini-Siyasi Muhalefet Partileri* (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1989, s. 22.
- Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydileri*, Gümüşhane 2012.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyerü Alamü'n-Nübela* (nşr: Şuayb el-Arnaut), Beyrut 1985.